

ABORDĂRI CONCEPTUALE PRIVIND CREȘTEREA ȘI DEZVOLTAREA ECONOMICĂ

CONCEPTUAL APPROACHES TO ECONOMIC GROWTH AND DEVELOPMENT

Florin Bonciu*

Institutul de Economie Mondială – Academia Română, București, România

Rezumat

Lucrarea pornește de la analiza modificărilor care au avut loc în economia mondială în ultimele trei decenii, în contextul adâncirii fenomenului globalizării, subliniind diferențele dintre creșterea și dezvoltarea economică, pe de o parte, și dezvoltarea umană, pe de altă parte. Partea a doua a lucrării face o trecere în revistă a evoluției istorice a conceptului de dezvoltare economică, urmărind creșterea complexității acestuia, precum și implicațiile adoptării paradigmei linear crescătoare. Cea de-a treia parte explorează efectele posibile ale creșterii economice și recomandă evitarea absolutizării acestui concept și renunțarea la ipoteza transformării sale automate în dezvoltare.

Cuvinte-cheie: creștere economică, dezvoltare economică, dezvoltare umană, paradigma dezvoltării, globalizare

Clasificare JEL: O10, O14, O15, F60, F63

Abstract

The paper begins with an analysis of the changes that took place in the world economy in the past three decades against the backdrop of deepening globalization, and underlines the differences between economic growth and economic development, on the one hand, and human development, on the other hand. The second part of the paper reviews the historical evolution of the concept of economic development, tracing the increase in its complexity as well as the implications of the linear growth paradigm. The third part explores the possible implications of economic growth, and recommends the avoidance of transforming it into a fetish, along with the rejection of the hypothesis of its automatic transformation into development.

Key words: economic growth, economic development, human development, development paradigm, globalization

JEL Classification: O10, O14, O15, F60, F63

* Autor de contact: dr. Florin Bonciu, e-mail: fbonciu@gmail.com

1. Creșterea și dezvoltarea economică în contextul reprezentărilor realității. O privire de ansamblu

Începând cu secolul al XVI-lea, când se poate vorbi despre constituirea primei forme a economiei mondiale în sens modern, și până în prezent, *reprezentările* despre lume, privite nu doar în sens economic, ci și în sens spiritual, științific, politic și militar, au parcurs o evoluție graduală, caracterizată de o primă accelerare remarcabilă în perioada de după cel de-al Doilea Război Mondial și, apoi, de o a doua accelerare după anul 2000.

Aceste reprezentări au vizat la început cu precădere latura cantitativă, manifestată prin includerea de noi țări și teritorii în sistemul mondial cunoscut al fiecărei epoci, pentru ca ulterior, în secolul al XX-lea, să fie marcate de creșterea interacțiunilor și interdependențelor dintre un număr tot mai mare de actori, care au început să includă, pe lângă state, și asociații de state caracterizate de niveluri diferite de integrare, corporații multinaționale, organizații neguvernamentale dintre cele mai diverse, precum și persoane.

Maturizarea fenomenului de globalizare și trecerea la „globalitate”, ca realitate globală (Sirkin, Hemerling și Bhattacharya, 2008), pare a marca sfârșitul laturii cantitative a procesului de interconectare globală și mutarea noilor sale „frontiere” în zona adâncirii interdependențelor între oricine și orice, sau chiar a inventării unor interdependențe noi, cum sunt cele manifestate în spațiul virtual al internetului și rețelelor sociale.

Aceste noi frontiere par a fi destul de dinamice, uneori apropiate, altele îndepărtate, dovedind de fiecare dată că istoria nu este un proces linear, ci mai degrabă o manifestare cvasi-stocastică, în care certitudinile sunt rare sau iluzorii și probabilitățile sunt cele care fac legea. Peste toate, dincolo de extremele marcate, pe de o parte, de un liber arbitru absolut și, pe de cealaltă, de un determinism la fel de absolut (fie el metafizic sau pământesc), par a governa celebrele spirale dialectice care aduc din când în când umanitatea (sau cel puțin o mare parte a ei) în același punct, dar nu în același plan.

Reprezentarea lumii înconjurătoare a fost întotdeauna marcată, chiar dacă cel mai adesea în mod subtil, de concepte și paradigme, care, aidoma rafturilor unei biblioteci, serveau la așezarea într-o ordine aparentă a elementelor de cunoaștere, evenimentelor, fenomenelor și proceselor de orice natură. Astfel, mozaicul informațiilor ce alcătuia sfera de cunoaștere a fiecăruia dobânda un sens sau altul în funcție de unghiul (paradigma) din care era privit.

În acest context al creșterii complexității lumii înconjurătoare, reprezentarea sa la nivel cognitiv (sub toate aspectele, inclusiv cel economic) a fost marcată într-un mod semnificativ de întrepătrunderea a două concepte, respectiv acelea de *creștere* și *dezvoltare*.

Dintre cele două, mai ales conceptul de dezvoltare implică numeroase nuanțări, cu atât mai mult cu cât el este asociat adesea conceptului de „*progres*” care poate însemna aproape orice, în funcție de criteriile care îl măsoară.

Este de semnalat aici faptul că în cea de-a doua jumătate a secolului al XX-lea, a apărut o anumită distanțare de utilizarea conceptului de „*progres*”, cel puțin cu referire la societatea omenească, deoarece cele două războaie mondiale, precum și impactul conceperii și

utilizării armelor nucleare au pus sub semnul îndoielii caracterul pozitiv și sensul ascendent al progresului.

Ulterior, în ultimele decenii ale secolului al XX-lea, alte demersuri științifice au ridicat anumite semne de întrebare, nu neapărat cu privire la conceptul de „*progres*”, cât mai ales cu privire la modul de măsurare a acestuia, cu referire la adoptarea de multe ori implicită a modelului (occidental) european drept singurul etalon de referință (Samir Amin, 1988).

Sfârșitul sistemului mondial bipolar (cu cele două sisteme, capitalist și, respectiv, socialist), consacrat prin dispariția Uniunii Sovietice (marcată oficial prin Declarația Sovietului Suprem al URSS Nr. 124 – H din 26 decembrie 1991) a accentuat, dintr-o multitudine de motive, abordarea occidental-centrică care considera că exista un singur model de organizare socială (democrația de tip occidental) și un singur mod de organizare a economiei (economia de piață tot de tip occidental). Această abordare poate fi în mod clar exemplificată prin articolul „The End of History?” publicat de Francis Fukuyama în vara anului 1989 (Fukuyama, 1989) și urmat în 1992 de o carte care dezvoltă aceeași temă – The End of History and the Last of Man (Fukuyama, 1992). Este de remarcat faptul că titlul articolului din 1989 se termina cu un semn de întrebare, în vreme ce titlul cărții din 1992 nu.

Din perspectiva anului 2016, istoria pare însă a nu se fi terminat și, cu atât mai mult, pare a nu avea un traseu liniar, caracterizat de o destinație comună pentru întreaga umanitate.

Implicațiile adoptării paradigmei linear crescătoare a evoluției economiei mondiale și a umanității în ansamblul său nu se limitează însă doar la sfera abstractă a științelor sociale. Faptul că ideile, reprezentările realității și paradigmele trec adesea din planul mental în cel real poate fi lesne demonstrat de consecințele adoptării acestei reprezentări lineare, univoce.

Asumarea existenței unui singur model de organizare socială și economică a justificat decizii politice, militare sau economice care au condus la o situație complexă și complicată (manifestată în forme și cu intensități diferite în Orientul Mijlociu, America de Sud și chiar în interiorul Uniunii Europene), situație a cărei soluționare (fie ea temporară și relativă) pare a consta tocmai în acceptarea diversității socio-culturale la nivel global și în concentrarea pe identificarea unor modalități de dialog între parteneri care au nu numai puncte de interes comun, ci și divergențe.

Înainte de a trece la realizarea propriu zisă a unei analize pe cât posibil cronologice a celor două concepte (creștere și, respectiv, dezvoltare economică) am dori să marcăm unele neclarități și confuzii ale utilizării acestora în prezent, cu indicarea posibilelor consecințe ce decurg din această situație. Precizarea este utilă, deoarece în mass-media, și uneori chiar în literatura de specialitate, cei doi termeni sunt folosiți ca și cum ar fi sinonimi, or ei sunt fundamental diferiți (Perkins, Randelet, Lindauer și Block, 2013).

La o primă interpretare semantică, lucrurile par a fi clare, în sensul că prin „*creștere economică*” se înțelege „o creștere a produsului realizat de o economie de-a lungul unei perioade de timp, perioada minimă fiind de două trimestre consecutive” (Economics Online, 2016), în vreme ce prin „*dezvoltare economică*” se înțelege „progresul unei economii, respectiv adoptarea unor noi tehnologii, trecerea de la predominanța sectorului agricol la cea a celui industrial, precum și îmbunătățirea nivelului de trai la modul general” (Business Dictionary, 2016). După cum rezultă din definițiile considerate mai sus, dezvoltarea

economică (prin componenta referitoare la îmbunătățirea nivelului de trai) implică și aspecte care țin de bunăstare, cum ar fi sănătate, educație, condiții de locuit și altele.

Cu referire la dimensiunea economică ce caracterizează societatea omenească (organizată pe diferite paliere și niveluri de agregare), cele două concepte par a surprinde *latura cantitativă* (conceptul de creștere economică) și, respectiv, *latura calitativă* (conceptul de dezvoltare economică).

Dintr-o perspectivă globală, și având drept unitate de referință statele/economiile naționale, latura cantitativă poate fi aproximată și, implicit, exprimată prin intermediul produsului intern brut (PIB) pe locuitor, în vreme ce latura calitativă poate fi aproximată prin intermediul Indicelui Dezvoltării Umane (Human Development Index – HDI).

Pentru a verifica măsura în care utilizarea celor doi indicatori de aproximare conduce sau nu la rezultate diferite, vom prezenta în continuare clasamentul primelor 20 de state la nivelul anilor 2014-2015 (Tabelele 1 și 2).

Pentru interpretarea celor două tabele facem precizarea că, dincolo de detaliile metodologice referitoare la modul de calcul al celor doi indicatori (produsul intern brut pe locuitor exprimat la paritatea puterii de cumpărare (PPP) – PIB/locuitor și, respectiv, Indicele Dezvoltării Umane – HDI), *primul* reprezintă expresia valorică a produselor și serviciilor realizate într-o țară pe parcursul unui an, în vreme ce *al doilea* este un indicator compozit, format din trei elemente care descriu dimensiuni ale dezvoltării umane: posibilitatea de a avea o viață lungă și sănătoasă, măsurată prin speranța de viață la naștere; posibilitatea de a dobândi cunoștințe, măsurată prin numărul mediu de ani de școală și numărul estimat de ani de școală; posibilitatea de a dobândi un standard de viață decent, măsurată prin venitul național brut pe locuitor (UNDP, 2015).

Din perspectiva analizei celor două concepte (creșterea și, respectiv dezvoltarea economică) utilizarea Indicelui Dezvoltării Umane ridică însă o problemă de consecvență metodologică: *dezvoltarea umană* nu este identică cu *dezvoltarea economică*, chiar dacă ea include și o componentă economică.

După cum arăta Mahbub ul Haq, fondatorul Raportului privind Dezvoltarea Umană (Human Development Report), elaborat sub egida Programului Națiunilor Unite pentru Dezvoltare (PNUD): „Scopul principal al dezvoltării este acela de a extinde opțiunile oamenilor. În principiu, aceste opțiuni pot fi infinite și se pot schimba cu timpul ... Obiectivul dezvoltării este de a crea un mediu favorabil pentru ca oamenii să se bucure de o viață îndelungată, sănătoasă și creativă” (UNDP, 2016).

Clarificarea conținutului acestor concepte nu este doar o problemă teoretică, deoarece ea are multiple consecințe practice. În multe situații, nivelul de dezvoltare economică se aproximează pe baza PIB/locuitor (care este însă un indicator cantitativ) și, tot de multe ori, strategiile de dezvoltare economică au obiective exprimate mai degrabă prin indicatori care țin de PIB (deci de cantitate) decât de dezvoltarea umană (deci de latura calitativă). Importanța acestei distincții este considerabilă, de vreme ce, din punct de vedere principal, scopul oricărei strategii la nivel macroeconomic ar trebui să fie dezvoltarea umană și toate celelalte ar trebui să fie doar mijloace pentru atingerea acestui scop.

Dincolo de aceste confuzii caracterizate de stabilirea unor ținte calitative care par a fi urmărite (și ulterior substituite) prin intermediul unor ținte cantitative, o altă problemă contemporană este aceea a luării, la un moment dat, a unor decizii strategice care vizează în principiu dezvoltarea umană, pentru ca ulterior obiectivele urmărite să substituie dezvoltării umane nevoia îndeplinirii unor obligații asumate de factorii de decizie la momentul inițial.

Tabelul 1: Primele 20 state din lume după indicatorul PIB/locuitor în 2015

Nr. crt.	Țara	PIB/locuitor, exprimat în PPP, în dolari SUA
1	Qatar	132,099
2	Luxembourg	98,987
3	Singapore	85,253
4	Brunei Darussalam	79,587
5	Kuwait	70,166
6	Norvegia	68,430
7	Emiratele Arabe Unite	67,617
8	San Marino	63,104
9	Elveția	58,551
10	Hong Kong-China	56,701
11	SUA	55,805
12	Irlanda	55,533
13	Arabia Saudită	53,624
14	Bahrain	50,095
15	Olanda	49,166
16	Suedia	47,922
17	Australia	47,389
18	Austria	47,250
19	Germania	46,893
20	Taiwan-China	46,783

Sursa: Date provenind de la FMI, actualizate la 19 iulie 2016 de Knoema.

Un exemplu în acest sens este cel al aderării la Uniunea Europeană a unei țări cu nivel de dezvoltare mai redus decât media acestei entități, decizie care inițial are în vedere dezvoltarea umană a cetățenilor statului respectiv. Dar, deoarece procesul de aderare presupune (între altele) și asumarea unor obiective, cum ar fi armonizarea unor proceduri administrative sau adoptarea monedei euro, ulterior aderării eforturile sunt direcționate către îndeplinirea acestor obligații asumate, fără a se mai analiza în ce măsură îndeplinirea lor are drept consecință dezvoltarea umană a cetățenilor statului respectiv.

Revenind la tema comparării ierarhizării economiilor lumii pe baza creșterii economice și, respectiv, a dezvoltării umane, vom comenta unele aspecte decurgând din compararea Tabelelor 1 și 2.

După cum se remarcă din compararea celor două tabele, doar 10 state din primele 20 se află pe ambele liste, chiar dacă pe poziții foarte diferite. Câteva exemple sunt ilustrative: Norvegia este pe locul 6 din punct de vedere al PIB/locuitor, dar pe locul 1 din punct de vedere al HDI; Germania este pe locul 19 din punct de vedere al PIB/locuitor, dar pe locul 6

din punct de vedere al HDI; Australia este pe locul 17 din punct de vedere al PIB/locuitor, dar pe locul 2 din punct de vedere al HDI.

Totodată, mai remarcăm faptul că 3 țări aflate printre primele 10 clasate din punctul de vedere al HDI nu se regăsesc deloc printre primele 20 de state clasate din punctul de vedere al PIB/locuitor: Danemarca, aflată pe locul 4 din punct de vedere al HDI; Canada și Noua Zeelandă, aflată pe locul 9 și respectiv 10 din punctul de vedere al HDI.

Tabelul 2: Primele 20 state din lume după Indicele Dezvoltării Umane în 2014

Nr. crt.	Țara	Indicele dezvoltării umane – maxim 1
1	Norvegia	0.944
2	Australia	0.935
3	Elveția	0.930
4	Danemarca	0.923
5	Olanda	0.922
6	Germania	0.916
6	Irlanda	0.916
8	SUA	0.915
9	Canada	0.913
9	Noua Zeelandă	0.913
11	Singapore	0.912
12	Hong Kong-China	0.910
13	Liechtenstein	0.908
14	Suedia	0.907
14	Marea Britanie	0.907
16	Islanda	0.899
17	Coreea de Sud	0.898
18	Israel	0.894
19	Luxembourg	0.892
20	Japonia	0.891

Sursa: UNDP (2015, p. 208).

Nu putem să trecem cu vederea nici faptul că, dintre primele 20 de state clasate din punctul de vedere al PIB/locuitor, nu mai puțin de 7 state se află pe poziții fruntașe în calitate de țări exportatoare de petrol și gaze naturale (Qatar, Brunei Darussalam, Kuwait, Norvegia, Emiratele Arabe Unite, Arabia Saudită și Bahrain), 5 dintre acestea fiind chiar printre primele 7 state din lume.

Concluzia acestei comparații ar fi aceea că, din punctul de vedere al societății omenești, analizele economice nu ar trebui să se limiteze la perioade scurte de timp și nici la indicatori care reflectă doar anumite laturi ale procesului economic.

Acceptarea și adoptarea unor teme și concepte, cum ar fi: dezvoltare umană, responsabilitate față de generațiile viitoare, sustenabilitate și dezvoltare durabilă, ar trebui să implice în mod automat termenul lung și luarea în considerare a dimensiunii umane a dezvoltării.

Prin adoptarea unei abordări antropocentrice s-ar putea regândi strategiile de dezvoltare în sensul reaşezării ființei umane în centrul acestora, revenindu-se totodată la considerarea activităților umane și a științei economice drept mijloace pentru atingerea unor scopuri și nu a unor scopuri în sine.

2. Conceptul de dezvoltare economică: o incursiune istorică. De la ritmurile naturii la prima revoluție industrială

Privind din perspectiva secolului al XXI-lea, dezvoltarea (sub toate accepțiunile sale) pare o dimensiune firească a existenței, iar absența sau încetinirea sa sunt considerate eșecuri la nivelul persoanei, comunității, economiei sau chiar la scara unor organisme interstatale de dimensiuni continentale (cum este Uniunea Europeană). De multe ori, se face chiar confuzia între dezvoltare și creștere, astfel încât reducerea ritmului de creștere a PIB este privită drept o încetinire a dezvoltării sau, dimpotrivă, accelerarea aceluiași ritm este considerată drept un succes din punctul de vedere al reducerii decalajelor față de alte state mai dezvoltate.

Desigur că există un element de adevăr în tendința aproape spontană de corelare a creșterii PIB cu ideea de dezvoltare, dar această tendință are fundament numai în măsura în care se face o trimitere directă la dialectică și la transformarea acumulărilor cantitative în salt calitativ. Cel mai adesea însă (dacă nu chiar în cvasi-totalitatea cazurilor), o asemenea trimitere lipsește și, ca atare, raționamentele de acest fel sunt lipsite de conținut.

Tot în acest context ar trebui amintit și faptul că transformarea acumulărilor cantitative în salt calitativ implică, atunci când vorbim despre acțiunea umană, de cele mai multe ori un termen lung, cel puțin de ordinul deceniilor. În aceste condiții, a vorbi despre implicații ale variațiilor cantitative ale unor indicatori economici (de tipul creșterii economice explicate prin PIB, a inflației sau șomajului) la orizontul unui an sau chiar al unui trimestru conduce la o relevanță redusă pentru starea calitativă a sistemului socio-economic considerat.

Dat fiind caracterul firesc pe care prezentul îl atribuie ideii de dezvoltare (fapt ce înseamnă că premisa de la care se pornește este aceea că este normal să parcurgem permanent un proces de dezvoltare), este greu să acceptăm că evoluția linear crescătoare are un caracter istoric și că vreme de multe milenii reprezentarea vieții, a societății și a economiei a avut un caracter circular, similar ritmurilor naturii, caracterizate de succesiunea anotimpurilor, dacă nu chiar un caracter regresiv, de decădere, de la un trecut imemorial, ideal și idealizat, cu origini cel mai adesea nepământene, la un prezent (în raport cu epoca respectivă) caracterizat de incertitudini, greutate și lipsă de perspective.

În acest context, Platon și Aristotel considerau că societatea omenească ar avea o evoluție ciclică neregulată, eventualele progrese fiind urmate la intervale neprecizabile de perioade de declin. Cu câteva secole înaintea lor, tot în lumea greacă, Hesiod vorbea despre cinci epoci ale omenirii care defineau un traseu descendent – epoca de aur, de argint, de bronz, epoca eroilor și epoca de fier (Greek-gods.org, 2016).

Și în lumea creștină traseul de la trecut spre prezent era descendent, cel puțin din punct de vedere spiritual, deoarece începea cu grădina Edenului și trecea prin căderea în lumea pământescă către o stare precară și amenințată de tentații și dificultăți.

Din antichitate până în perioada Iluminismului, valorile și atitudinile acceptate se bazau pe sacralitatea lumii (care trebuia luată ca atare, de vreme ce era de origine divină), iar în domeniul economiei pe ideea că prețurile trebuie să fie juste, iar împrumuturile de bani cu dobândă să fie cenzurate de restricții morale (Heilbroner, 1980). Oricât ar părea de ciudat în prezent, pentru o lungă perioadă de timp (care în cazul lumii islamice se întinde până în

prezent) solicitarea de dobândă pentru banii sau bunurile împrumutate era fie interzisă, fie blamată. Astfel de reglementări găsim deopotrivă în scrierile lui Aristotel sau în Biblie și Coran (Institute of Islamic Banking and Finance, 2016).

Ceea ce este și mai interesant din perspectiva secolului al XXI-lea, este că, în lunga perioadă anterioară Iluminismului, nu exista practic ideea că nevoile umane sunt nelimitate, iar activitățile economice nu erau separate de viața socială, culturală și spirituală a comunității. Dintr-o perspectivă modernă, am putea spune că anterior Iluminismului reprezentarea lumii era holistă, diferitele manifestări ale acțiunii umane formând un întreg care nu avea sens decât în unitatea sa.

Iluminismul se referă la acea perioadă a istoriei occidentale cuprinsă între mijlocul secolului al XVII-lea și sfârșitul secolului al XVIII-lea care a însemnat schimbarea (adesea brutală) a ierarhiilor politice și religioase (Bristow, 2011), dar și o punere în prim plan a individului cu trăsăturile sale, precum și o regândire și obiectivare a sferei economicului cu dimensiunile sale distincte: producția, schimbul, repartiția și creditul.

Descompunerea existenței și acțiunii umane în componentele sale (economice, culturale, sociale, spirituale) a avut o deosebită importanță în zona economicului, deoarece a condus la ideea unui domeniu distinct, cu legi și scopuri proprii, care se putea manifesta ignorând celelalte dimensiuni. Treptat, succesul economic (exprimat cantitativ prin profit) a devenit un scop în sine, o valoare de atins și de urmat care își găsea propria sa justificare.

Din punctul de vedere al acestei cercetări, ceea ce este remarcabil cu privire la Iluminism este faptul că perioada debutează cu o serie de descoperiri științifice ale secolelor XVI și XVII care au avut succes pentru că au explicat lumea înconjurătoare într-un mod convingător și pe înțelesul tuturor, au înlocuit concepția geocentrică cu cea heliocentrică (subminând prin aceasta poziția Bisericii) și au proclamat triumful rațiunii prin opera unor titani ai gândirii, precum Francis Bacon – care a introdus ideea de cunoaștere obiectivă (Klein, 2015), Rene Descartes – care a proclamat că matematica este instrumentul universal al cunoașterii și care a redus natura la materie în mișcare, materie caracterizată de un număr redus de proprietăți fundamentale, care se supunea unui număr redus de legi (Hatfield, 2016) și Isaac Newton – care a pus bazele paradigmei mecaniciste, conform căreia societatea și economia pot fi reprezentate ca un mecanism (Janiak, 2014).

3. Paradigma economiei și societății ca procese linear crescătoare

Revoluția științifică adusă de Iluminism și-a găsit o reflectare corespunzătoare în domeniul percepției istoriei și totodată a pus bazele paradigmei contemporane a evoluției ca proces linear crescător. În anul 1750, Anne Robert Jacques Turgot, Baron de l'Aulne, om de stat și economist (care, între altele, a predat istoria la Sorbona) a teoretizat concepția conform căreia istoria merge în linie dreaptă, fiecare stadiu succesiv reprezentând un avans față de precedentul prin lucrarea sa „A Philosophical Review of the Successive Advances of the Human Mind and On Universal History” (Meek Lange, 2011). Conform concepției lui Turgot, istoria era un proces atât cumulativ, cât și progresiv, care tindea spre o perfecțiune a vieții pe pământ (Rifkin, 1980). În context, ar fi de comentat faptul că sunt puține situațiile în

istorie în care originea unei idei, în cazul de față paradigma creșterii lineare perpetue, se poate localiza atât de precis în spațiu și timp.

Modelul de reprezentare a realității rezultat în urma perioadei Iluministe, perioadă marcată profund și de prima revoluție industrială, a mai avut o consecință importantă: ideea primatului sau avansului civilizației de tip (vest) european pe drumul unei dezvoltări presupus unice.

Această idee, adoptată explicit sau implicit, a însemnat că expansiunea geografică a civilizației europene reprezenta pentru celelalte popoare ale planetei, considerate „întârziate” în diverse grade și sub diferite forme, accesul la forme superioare de viață economică, socială și politică. O astfel de abordare era specifică gândirii carteziene, care a reprezentat încă de la început axul central al paradigmei mecaniciste. Pornind de la celebrul adagiu „*tertium non datur*” (principiul terțului exclus) era clar că, din moment ce exista un model unic de dezvoltare (modelul vest-european) și din moment ce evoluția umanității făcea ca o civilizație să fie înaintea altora, acea civilizație nu putea să fie decât cea europeană. Așa cum se vorbește adesea despre un „excepționalism” al Statelor Unite ale Americii, putem vorbi în contextul acestei logici carteziene și de un „excepționalism” (vest) european, care a justificat multe dintre acțiunile puterilor coloniale în restul lumii. Rudyard Kipling a surprins această abordare în poezia sa „The White Man’s Burden”, publicată în 1899, cu referire la războiul dintre SUA și imperiul spaniol pentru cucerirea Insulelor Filipine (Kipling, 1899).

Privit din perspectiva prezentului, faptul că paradigma evoluției linear crescătoare este de dată relativ recentă (cel puțin la scara istoriei) are consecințe nebănuite de mari. Translatată în domeniul economic această paradigmă a condus la modelul economiei lineare crescătoare care, la rândul său, dincolo de realizări incontestabile a condus și la multe dintre problemele cu care se confruntă în prezent economia mondială (între care putem enumera poluarea mediului înconjurător și schimbările de climă, inegalitatea manifestată în interiorul țărilor și între țări, criza de materii prime și probabila criză a apei potabile).

Conform acestui model al economiei lineare crescătoare, creșterea producției, a profitului, a valorii dividendelor, a PIB, a salariilor și așa mai departe conduce în mod automat la dezvoltare și, drept urmare, reprezintă țelul „natural” al fiecărui factor de decizie, indiferent la ce nivel, precum și al fiecărui individ. În interiorul acestui model, societatea sau economia progresează dacă produce mai mult, ceea ce înseamnă, implicit, că va consuma mai mult și va elimina mai multe deșeuri în mediul înconjurător, acest proces urmând a se repeta la infinit.

În vreme ce au existat în timp unele semnale care atrăgeau atenția asupra existenței unor limite naturale legate de resurse sau de poluarea mediului înconjurător, în general a existat credința că astfel de abordări sunt pesimiste și nejustificate. Totodată, a existat și o credință nestrămutată că știința și tehnologia vor găsi soluții, oricât de complicate vor fi problemele cu care ne vom confrunta.

Astfel de abordări tehnio-optimiste sunt considerate de unii analiști drept periculoase (Agar, 2015), deoarece par a scăpa din vedere două aspecte. **Primul aspect** este acela că ceea ce a funcționat pentru un timp și la o anumită scară, nu este sigur că va funcționa în mod nedefinit și la orice scară imaginabilă. Populația globului are o dimensiune pe care nu a mai

avut-o vreodată (să ne amintim că primul miliard de locuitori al planetei a fost atins abia în 1804, pentru ca următorul miliard să se adauge în 123 de ani, cel de-al treilea în 32 de ani, al patrulea în 15, al cincilea în 13, al șaselea în 12 și al șaptelea în 13 ani), iar scara la care se desfășoară procesele industriale este de asemenea fără precedent. *Cel de-al doilea aspect*, adesea omis, este faptul că între dezvoltarea, progresul sau „mai binele” la scară macro și cel la scară micro, a individului, nu există o corelație directă.

Astfel, „îmbunătățiri” ale unor indicatori (reale sau nu, în funcție de cine, ce și cum măsoară) la scară națională sau globală s-ar putea să se traducă sau nu în îmbunătățiri ale acelorași indicatori la scară individuală. Pe de altă parte, îmbunătățirea unor indicatori la scară individuală s-ar putea să se traducă sau nu în îmbunătățiri ale acelorași indicatori la scară macroeconomică.

Câteva exemple pot fi ilustrative. Creșterea PIB/locuitor nu se traduce automat în creșterea bunăstării tuturor cetățenilor sau măcar a unei majorități a acestora (așa cum se constată în cazul dezbaterilor determinate de rezultatul referendumului din Marea Britanie din 23 iunie 2016, sau al dezbaterilor din cadrul campaniei electorale 2016 din Statele Unite ale Americii). De asemenea, creșterea indiscutabilă a comerțului mondial la nivel agregat nu s-a tradus automat în rezultate favorabile pentru toți producătorii, comercianții sau consumatorii. Un exemplu invers, de la micro spre macroeconomic privind imposibilitatea corelării directe a „mai binelui” individual cu un „mai bine” macroeconomic rezultă din faptul că societatea de consum, care a determinat un „mai bine” individual în majoritatea țărilor dezvoltate, nu a condus și la un „mai bine” general, ci, dimpotrivă, la fenomene, precum schimbările de climă sau poluarea excesivă a mediului.

Modelul linear crescător este atât de puternic înrădăcinat în gândirea de tip occidental încât conduce în prezent la un tip de blocaj ce poate fi exemplificat astfel. La scară macroeconomică, guvernării din indiferent ce țară au ca scop creșterea PIB, iar la scară microeconomică orice manager are ca scop creșterea producției și a profitului firmei pe care o conduce. Aceste obiective sunt considerate incontestabile și, ceea ce este mult mai important, nu există o alternativă la ele, deoarece nu există o altă „regulă a jocului” care să organizeze economia și societate. În același timp, dacă oricare dintre guvernanți sau manageri ar fi întrebati în ce măsură își imaginează că timp de 100 de ani de acum înainte PIB, producția sau profitul vor crește an de an, este de așteptat că va avea cel puțin unele îndoieli, dacă nu chiar certitudinea unor dificultăți insurmontabile. Este foarte greu de imaginat că 100 de ani de acum încolo Renault, Samsung sau Boeing vor produce în fiecare an mai mult, și mecanismul socio-economic va putea funcționa așa cum îl știm.

Marea dificultate nu este însă aceea de a recunoaște acest adevăr. Marea dificultate constă în a răspunde la întrebarea: Ce punem ca paradigmă socio-economică în locul modelului economiei linear crescătoare, a economiei de piață capitaliste, a profitului sau a creditului?

Limitele modelului linear crescător nu sunt doar de natură logică, ci și extrem de pragmatice. Principalul motiv pentru care modelul economic linear crescător a intrat în criză este acela că resursele planetei pur și simplu nu sunt suficiente pentru a asigura funcționarea acestuia. Caracterul acut al problemei este dovedit de scăderea rapidă a datei depășirii

capacității de regenerare a planetei (Earth Overshoot Day), respectiv a zilei din an în care consumul de resurse și poluarea aferentă depășesc capacitatea Terrei de a regenera resursele și de a absorbi și neutraliza factorii poluanți. În anul 2014, *Eart Overshoot Day* a fost pe 19 august, în 2015 pe data de 13 august și în 2016 pe data de 8 august. O altă modalitate de exprima această realitate este aceea de a spune că, la nivelul consumului de resurse și poluare din 2016, ar fi nevoie de resursele și capacitatea de absorbție și neutralizare a 1,6 planete Terra pentru a avea o situație echilibrată (ceea ce ar însemna că toate resursele consumate sunt regenerate și toți factorii poluanți sunt absorbiți și neutralizați de mediul înconjurător (Global Footprint Network, 2016).

Așadar, dilema contemporană a modelului economic linear crescător este aceea că o creștere perpetuă a consumului de resurse și a producției pare a fi imposibilă, cel puțin din motive cantitative, iar o variantă de organizare a producției și a vieții sociale nu a fost încă inventată.

4. De la conceptul de dezvoltare la cel de dezvoltarea economică

Dezvoltarea economică, ca atare, precum și reflectarea sa conceptuală au căpătat consistență după cel de-al Doilea Război Mondial, odată cu destrămarea imperiilor coloniale și începerea procesului de formare și dezvoltare a unor state noi. Dacă până atunci dezvoltarea era în cea mai mare măsură o rezultată a unor procese istorice care nu făcuseră obiectul unor decizii *ex ante*, apariția unui număr mare de state care reprezentau cea mai mare parte a populației globului, dornice să ajungă din urmă statele deja dezvoltate, a făcut ca problematica dezvoltării economice să fie abordată ca un domeniu distinct al științei economice (Hla și Krueger, 2016).

Din perspectiva societății omenești, conceptul de dezvoltare este corelat intrinsec cu cel de dezvoltare umană și cu ideea de progres (cu diferitele sale accepțiuni). Datorită caracterului său calitativ, dezvoltarea nu poate fi numai economică, după cum nu poate fi numai socială, spirituală, culturală etc. De aceea, abordarea conceptului de dezvoltare economică poate implica anumite nuanțări și precizări. Cu mai bine de trei decenii în urmă, Francois Perroux a subliniat corelația intrinsecă existentă între latura economică și cea social-culturală a existenței umane, arătând că „niciun concept fundamental din economie nu poate fi gândit până la capăt dacă înlăturăm fundamentele sale culturale” (Perroux, 1979). Sensul comentariului său este mai profund decât pare la prima vedere, pentru că el reamintește de fapt că știința economică face parte din grupul științelor sociale, iar activitatea economică nu poate fi extrasă din contextul său antropologic.

Pornind de la acest raționament, am putea spune că, din perspectiva existenței umane, strategiile, activitățile și instituțiile economice nu se pot fundamenta decât pe valori culturale, astfel încât modul în care Perroux abordează conceptul de dezvoltare pare pe deplin justificat: „Dacă avem în vedere că economia constituie doar un mijloc, finalitatea fiind social-umană, este firesc ca orice strategie de dezvoltare să pornească de la definirea trebuințelor social-umane” (Perroux, 1979).

În mod similar, Celso Furtado arăta la mijlocul anilor 1980 că: „Apărut în știința economică, unde se insistă asupra aspectelor sale cantitative sub forma creșterii, conceptul de dezvoltare depășește în mod necesar acest cadru și pătrunde în câmpul altor discipline din domeniul științelor sociale, dacă avem în vedere că, creșterea nu poate fi privită ... independent de un sistem de valori pe care economistul nu-l va putea integra în cadrul conceptual utilizat. Din această ambiguitate decurge o întreagă problemă care i-a condus pe economiști să distingă „dezvoltarea” de „creștere”, atribuind celei dintâi, chiar când este urmată de calificativul „economică” o amploare ce o transformă inevitabil în temă interdisciplinară” (Furtado, 1986).

O serie de aspecte specifice apar în momentul în care se face trecerea de la abordarea constatativă a dezvoltării economice la cea normativă. Dacă prima se mărginește să măsoare în funcție de diferite criterii, cea de-a doua pornește de la niște valori și opțiuni, traduse apoi în strategii, care stabilesc obiective pe care dorește să le atingă într-un interval de timp determinat. În special pentru cel de-al doilea caz este importantă definirea conținutului conceptual și, implicit, a obiectivelor care conduc la rezultatul dorit, cum ar fi statutul de economie dezvoltată din punct de vedere economic.

În acest context normativ, aplicabil mai ales țărilor în dezvoltare care doreau să reducă decalajele față de cele dezvoltate, diferențierea dintre aspectele calitative și cele cantitative, precum și atașarea unei finalități conceptului de dezvoltare l-au condus pe Celso Furtado la următoarele afirmații (Furtado, 1986): „Conceptul de dezvoltare poate fi abordat pornind de la trei criterii corelate în mod complex:

- a) creșterea eficienței sistemului de producție;
- b) satisfacerea nevoilor de bază ale populației;
- c) reușita obiectivelor pe care și le propun diferitele grupuri ale unei societăți și care sunt legate de utilizarea resurselor rare.”

Primele două criterii au un caracter mai degrabă tehnic și pot fi relativ ușor implementate și urmărite prin indicatori, cum ar fi productivitatea muncii sau asigurarea condițiilor minimale de locuit, educație sau sănătate. Cel de-al treilea criteriu este însă mai dificil de precizat, deoarece diferitele grupuri sau categorii sociale pot avea interese și priorități diferite, în funcție de nivelul lor existent de bunăstare. Tocmai acesta este motivul pentru care viziunea despre dezvoltare care predomină într-o societate nu poate fi independentă de structura ei socială.

Abordarea consecventă a conceptului de dezvoltare economică prin prisma celor trei criterii propuse de Celso Furtado ar fi condus, fără îndoială, la o evoluție echilibrată a economiilor naționale, evitându-se în special eșecurile în domeniul satisfacerii nevoilor de bază ale societății, mai ales în contextul adâncirii inegalităților. Dar, pentru că problemele legate de încercarea de a defini o finalitate a acțiunilor umane sunt dificil de rezolvat, cu atât mai mult la scara întregii societăți, factorii de decizie s-au orientat aproape unilateral către primul criteriu (creșterea eficienței sistemului de producție), transformând un fenomen cantitativ – creșterea economică – în scop calitativ și, uneori, chiar în scop în sine. Cel de-al doilea criteriu a fost rezolvat (aparent) prin intermediul indicatorilor medii (de tipul venit mediu/locuitor sau număr de telefoane/automobile/televizoare la 100/1.000/10.000/100.000

de locuitori), fără a da prea multă atenție riscurilor implicate de valorile medii, care pot ascunde abateri sau decalaje foarte mari.

Consecințele unor asemenea abordări (fie unilaterale, concentrate doar asupra producției, fie agregate, concentrate asupra indicatorilor la nivel de ansamblu) au fost nefavorabile pe termen lung, fie sub aspectul sustenabilității, fie sub cel al apariției unor probleme sociale și, implicit, politice. Față de aceste aspecte, Francois Perroux concluziona acum aproape patru decenii, arătând că: „...tentativa de a separa obiectivele economice de mediul lor cultural s-a soldat cu un eșec” (Perroux, 1979).

Spre deosebire de punctele de vedere prezentate mai sus, puncte de vedere care încercau o definire a conceptului de dezvoltare în general (de exemplu, Joseph Schumpeter) au căutat să clarifice acest concept pornind de la faptul că atunci când vorbim de dezvoltare economică, vorbim de fapt de dezvoltarea unor economii naționale care nu funcționează în mod izolat, ci în cadrul unor interacțiuni complexe cu celelalte economii naționale existente în economia mondială la momentul respectiv.

De aceea Schumpeter arăta că: „Prin dezvoltare trebuie să înțelegem numai acele schimbări din viața economică care nu sunt determinate de forțe exterioare, ci apar din proprie inițiativă, din interiorul țării respective. Dacă însă...economia...este influențată de modificări care au loc în lumea înconjurătoare..., dacă economia se adaptează în mod continuu la acestea, atunci nu putem vorbi de dezvoltare economică.” (Schumpeter, 1934). Deși Schumpeter scria aceste lucruri în 1934, ele sunt cu atât mai adevărate în contextul globalizării și, mai ales al prezenței masive a societăților transnaționale și a investițiilor străine directe care pot contribui hotărâtor la creșterea PIB sau a exporturilor, dar fără a conduce în mod automat la bunăstarea cetățenilor din țara de destinație.

5. Conceptul de creștere economică și implicațiile pentru dezvoltare

La modul general, conceptul de creștere are în vedere (în mod intrinsec) aspecte cantitative și, prin urmare, definește evoluția unor procese în perioadele dintre două salturi calitative. Aceste trăsături se regăsesc și în conceptul particular de *creștere economică* care poate fi definită drept „creșterea producției de bunuri și servicii pe locuitor” (Encyclopaedia Britannica, 1975).

Dat fiind faptul că prin conținutul său conceptul de creștere economică este perfect compatibil cu paradigma mecanicistă (putând fi definit, planificat, măsurat), el a fost complet integrat în gândirea economică, transformându-se de multe ori într-un etalon absolut de apreciere a activităților desfășurate.

Unul dintre subiectele preferate în perioada imediat postbelică, atât pentru factorii de decizie din statele/economiile în dezvoltare (dar și pentru cele din sistemul socialist), cât și pentru organismele internaționale din sistemul Organizației Națiunilor Unite, ca și pentru mulți economiști, a fost reprezentat de creșterea economică, ajungându-se chiar la o anumită absolutizare sau obsesie a creșterii. Creșterea economică, împreună cu progresul științei și tehnicii au fost considerate esențiale și intrinsec pozitive, deși era clar că expansiunea

nelimitată într-un mediu finit nu putea conduce, mai devreme sau mai târziu, decât la o situație de criză.

Abordările bazate pe ideea de creștere continuă, specifice anilor 1950-1970, pot fi apreciate în relație directă cu noțiunile din fizica newtoniană de timp și spațiu, definite, la rândul lor, prin dimensiuni infinite. Aceste abordări erau o reflexie a gândirii lineare care considera că dacă ceva este bun pentru un individ sau grup social, atunci, mai mult din acel ceva va însemna automat mai bine. Totodată, în pură logică mecanicistă, un model sau tipar odată pus la punct, putea fi reprodus de oricine altcineva, la orice scară imaginabilă.

Obsesia globală a creșterii economice din perioada anilor 1950-1970 a condus la similitudini remarcabile între economiile de piață și cele central planificate din punctul de vedere al concentrării pe creșterea industrială și, în special, pe industria grea, domenii caracterizate de un control centralizat în creștere, fie din partea statului, fie din partea corporațiilor multinaționale. Obsesia creșterii și a expansiunii au devenit mai puternice decât orice altă ideologie. Referindu-se la această perioadă, Fritjof Capra remarcă, parafrazând o cunoscută formulă a lui Marx, că „această obsesie a creșterii a devenit opium pentru popor” (Fritjof, 1982).

În același sens, și cu referire la aceeași perioadă, un alt cunoscut analist american (Thurow, 1980) remarcă: „Americani, atât liberali, cât și conservatori, obișnuiesc să considere creșterea economică drept un fapt pozitiv. Prin intermediul miracolului creșterii economice și al interesului individual, fiecare va dori mai mult. Dacă fiecare are un venit mai mare, atunci societatea nu va fi confruntată cu problema echității și a justei repartiții a resurselor economice. Indivizii vor fi mai fericiți cu veniturile lor mai mari, fără a se mai referi la statutul lor social. Problema este că toate aceste considerații sunt false.”

Dificultățile cauzate de accentul exagerat pus pe creșterea economică pot fi explicate prin aceea că, în general, gândirea economică a avut la bază noțiunea de creștere nediferențiată. Pornind de la constatarea că, într-un mediu finit trebuie să existe un echilibru dinamic între creștere și declin, rezultă că este necesară o diferențiere și clasificare a conceptului de creștere.

În contextul socio-economic postbelic, conceptul de creștere economică a fost puternic influențat de *trei componente* strâns corelate:

- (1) creșterea demografică;
- (2) creșterea tehnologică; și
- (3) creșterea instituțională.

Prima dimensiune a creșterii, *creșterea demografică*, este puternic influențată de factori economici și sociali. În timp, combinația acestor factori determină o succesiune a trei etape sau faze, din care prima și ultima pot fi staționare, iar cea de mijloc are doar un caracter tranzitoriu.

Aceste trei etape, care se produc în cazul unei dinamici normale a unei societăți, sunt următoarele :

- etapa inițială (caracteristică, în general, societăților pre-moderne, mai puțin dezvoltate) în care rata natalității este ridicată, dar și rata mortalității este la fel de ridicată, astfel mărimea populației fiind stabilă;

- etapa de tranziție, în care, ca urmare a unor procese de creștere economică și socială, are loc o îmbunătățire a condițiilor de viață, astfel că rata mortalității începe să scadă, iar rata natalității rămâne ridicată, combinație ce conduce la o creștere accelerată a populației;

- etapa de stabilizare, în care, odată cu atingerea unui anumit nivel de trai, rata natalității începe să scadă, rata mortalității este redusă și astfel se produce o stabilizare sau chiar o anumită descreștere a numărului populației.

Față de succesiunea celor trei etape menționate, succesiune caracteristică, după cum s-a arătat deja, unei dinamici normale a unei societăți, se pot produce însă și derapaje sau chiar reluări de proces. De exemplu, dacă nivelul de trai mai ridicat nu este atins sau nu poate fi menținut datorită unei creșteri economice insuficiente, necorespunzătoare sau nesustenabile, atunci populația va reveni la stadiul inițial (etapa inițială), stabilizarea făcându-se din nou prin combinația natalitate ridicată - mortalitate ridicată.

Această evoluție din domeniul demografic, care este cunoscută sub numele de **tranziție demografică**, reflectă însăși esența principiului dialectic al transformării acumulărilor cantitative în salturi calitative. Dialectica nu ne dă vreo indicație cu privire la direcția saltului calitativ, iar în sens filosofic calitatea semnifică esența, structura, fără a da o noțiune de sens (mai bun sau mai rău, superior sau inferior).

Drept urmare, o creștere coerentă poate conduce la o nouă calitate care să semnifice un plus (cu sens de mai bine) la nivelul vieții umane. O creștere haotică, nesistematică, la fel ca și o creștere de dragul creșterii pot conduce la o nouă calitate, dar o calitate care să semnifice o reducere sau chiar o amenințare la adresa existenței umane. Dat fiind faptul că atât creșterea, cât și dezvoltarea economică reprezintă transpunerea în planul economicului a principiului dialectic amintit este foarte important ca factorii de decizie să se întrebe în permanență ce fel de creștere economică au în vedere și pentru ce fel de dezvoltare economică este gândită această creștere.

Cea de-a doua dimensiune a creșterii este cea legată de **creșterea tehnologică**. În general, se caută și se pornește de la concepția că trebuie să existe o soluție tehnologică pentru toate problemele. Până în anii 1980-1990, și, într-o măsură, încă și în prezent, găsirea unor soluții tehnologice a însemnat devierea problemei în cauză asupra ecosistemului. Determinismul tehnologic pare a fi o consecință a statutului înalt atribuit științei în sistemul nostru de valori. Drept urmare, mulți oameni cred că tehnologia determină natura sistemului de valori și nu invers, astfel că, aparent, singurele probleme de rezolvat sunt cele de natură tehnologică. Factorii psihologici, sociali și comportamentali sunt atât de des omiși, încât trebuie înțeleasă afirmația lui Schumacher: „Avem nevoie de o tehnologie cu față umană” (Schumacher, 1999).

Cea de-a treia dimensiune a creșterii se referă la **creșterea instituțiilor**. Multe dintre instituții par a căuta o expansiune infinită și trebuie remarcat faptul că structura și modul de funcționare care caracterizează multe dintre aceste instituții sugerează mai degrabă niște mecanisme, decât niște instituții umane. Soluția în acest domeniu ar consta în asigurarea unui echilibru între structurile mari și cele mici.

Într-o lume caracterizată de o mare diversitate economică, culturală, demografică sau politică, soluția care ar putea elimina, cel puțin parțial, multe dintre tensiunile actuale ar consta din înlocuirea paradigmei „lumii ca mașină” cu cea a „lumii ca organism” sau, așa cum arăta Ilya Prigogine (Prigogine și Stengers, 1984): „Viziunea noastră despre natură trece printr-o transformare radicală orientată către ideea de multiplicitate, temporal și complex.” Lumea nu mai este deci o alcătuire mecanică, ci un sistem caracterizat de pluralități, de existența unor procese reversibile, dar și ireversibile (fapt ce aduce cu sine ideea de timp și de direcție de curgere a timpului), precum și de complexitate.

Conștientizarea tot mai largă a problemelor pe care le-a determinat la nivel global absolutizarea creșterii economice a avut drept rezultat o proliferare a încercărilor de redefinire a sensului acestei creșteri.

O modificare majoră a anilor '80 a constat în încurajarea trecerii de la o abordare cantitativă a creșterii, la promovarea creșterii calitative, cu alte cuvinte la conceperea creșterii economice ca un instrument necesar în procesul obținerii unei dezvoltări economice coerente.

În acest sens, Robert D. Hamrin considera că abordarea calitativă a creșterii implică două direcții fundamentale (Hamrin, 1980):

- (1) crearea unei societăți bazate pe conservare, care va necesita un minimum de resurse pentru desfășurarea activităților și va evita determinarea unor efecte secundare negative; și
- (2) asigurarea utilizării depline a resurselor umane prin crearea condițiilor necesare valorificării aptitudinilor fiecăruia.

Continuarea acestor abordări s-a realizat mai ales după anul 2002, prin intermediul Obiectivelor de Dezvoltare ale Mileniului (Millennium Development Goals), program derulat sub egida Programului Națiunilor Unite pentru Dezvoltare (United Nations, 2015a), iar după septembrie 2015, prin intermediul succesorului programului menționat, Agenda 2030 de Dezvoltare Sustenabilă (The 2030 Agenda for Sustainable Development), care acoperă perioada 2016-2030 (United Nations, 2015b).

Stabilirea unor asemenea obiective, dar mai ales traducerea lor integrală în practică, ar implica o regândire profundă a științei economice, precum și a politicilor economice din majoritatea statelor lumii, împreună cu modificarea substanțială a atitudinilor și comportamentelor participanților la procesul economic. Din această perspectivă, putem constata că în ultimele două decenii s-au obținut rezultate considerabile în ceea ce privește reducerea sărăciei la nivel mondial, precum și satisfacerea unor nevoi de bază referitoare la alimentație, educație și sănătate, dar aceste rezultate sunt departe de a fi satisfăcătoare și totodată ele nu sunt integrate într-o abordare cu adevărat coerentă și consistentă la nivel mondial.

În vederea obținerii unor rezultate semnificative și durabile, considerăm că abordările legate de creșterea și dezvoltarea economică trebuie să aibă în vedere o anumită finalitate atunci când se vorbește despre dezvoltarea economică și o anumită diferențiere și nuanțare contextuală atunci când se vorbește despre creșterea economică.

Definirea unei/unor noi paradigme referitoare la realitatea înconjurătoare și la dimensiunea sa socio-economică și culturală ar trebui să pornească de la conceperea lumii ca

un întreg dinamic, caracterizat de diversitate, și nu ca un întreg uniform. Paradigma ar trebui să pornească de la existența unei diversități de modele, a unei diversități de puncte de pornire și a unei diversități de finalități. Doar astfel creșterea și dezvoltarea economică ar putea deveni deopotrivă sustenabile și palpabile pentru un număr cât mai mare de locuitori ai planetei.

Referințe bibliografice

- Agar, N. (2015). Why Tech-Optimism is Dangerous, Huffington Post, 31 July. Disponibil la pagina http://www.huffingtonpost.com/nicholas-agar/techno-optimism-dangerous_b_7746682.html, accesată la data de 23 august, 2016.
- Amin, Samir (1988, 2009). *Modernity, Religion, and Democracy. A Critique of Eurocentrism and Culturalism*, Second Edition, Originally published in 1988. English edition, Monthly Review Press, 2009, pp. 165-166.
- Bristow, W. (2011). "Enlightenment", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2011 Edition), Edward N. Zalta (ed.), la pagina <http://plato.stanford.edu/archives/sum2011/entries/enlightenment/>, accesată la data de 20 august, 2016.
- Business Dictionary (2016), Economic Development, articol accesat la adresa <http://www.businessdictionary.com/definition/economic-development.html>, la data de 20 august, 2016.
- Economics Online (2016), Economic Growth, articol accesat la adresa http://www.economicsonline.co.uk/Competitive_markets/Economic_growth.html, la data de 20 august, 2016.
- Encyclopaedia Britannica (1975). Economic Growth, articol din *Encyclopaedia Britannica*, London.
- Fritjof, C. (1982). *The Turning Point*, Simon & Schuster.
- Fukuyama, F. (1989). *The End of History?*, *The National Interest*, Summer.
- Fukuyama, F. (1992). *The End of History and the Last of Man*, Penguin Books.
- Furtado, C. (1986). Dezvoltarea, în volumul: *Interdisciplinaritatea și științele umane*, Editura Politică, București, 1986, p. 419.
- Global Footprint Network (2016). Earth Overshoot Day 2016, la adresa: http://www.footprintnetwork.org/en/index.php/GFN/page/earth_overshoot_day/
- Greek-gods.org (2016). Articol Hesiod, Five Ages of Man, la pagina <http://www.greek-gods.org/mythology/five-ages-of-man.php>, accesat la 20 august, 2016.
- Hamrin, R. D. (1980). Growth Through Epocal Changes, în volumul: "Through the 80s", Edited by Frank Feathers, World Future Society.
- Hatfield, G. (2016). "René Descartes", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2016 Edition), Edward N. Zalta (ed.), la pagina: <http://plato.stanford.edu/archives/sum2016/entries/descartes/>, accesată la data de 22 august 2016.
- Heilbroner, R. L. (1980). *The Worldly Philosophers*, Simon & Schuster.
- Hla M., Krueger, A. O. (2016). Economic Development, în: *Encyclopaedia Britannica*, la pagina <https://www.britannica.com/topic/economic-development>, accesată la data de 23 august, 2016
- Institute of Islamic Banking and Insurance (2016). Prohibition of Interest, la pagina http://www.islamic-banking.com/prohibition_of_interest.aspx, accesată la data de 23.08, 2016.
- Janiak, A. (2014). "Newton's Philosophy", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2014 Edition), Edward N. Zalta (ed.), la pagina, <http://plato.stanford.edu/archives/sum2014/entries/newton-philosophy/>, accesată la data de 22 august, 2016.
- Kipling, R. (1899). *The White Man's Burden*, McClure's Magazine, 18 February.
- Klein, J., "Francis Bacon", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2015 Edition), Edward N. Zalta (ed.), la pagina <http://plato.stanford.edu/archives/sum2015/entries/francis-bacon/>, accesată la data de 22 august, 2016.

- Knoema (2016), GDP per capital ranking 2015, la pagina <https://knoema.com/sijweyg/gdp-per-capita-ranking-2015-data-and-charts>, accesata la 20 august, 2016.
- Meek Lange, M. (2011). "Progress", The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Spring 2011 Edition), Edward N. Zalta (ed.), la pagina <http://plato.stanford.edu/archives/spr2011/entries/progress/>, accesată la data de 22 august, 2016.
- Perkins, D., Randelet, S., Lindauer, D. L., Block, S.A. (2013), Economics of Development, 7th edition, W.W. Norton & Company, p. 13.
- Perroux, F. (1979). Pour une Philosophie du Nouveau Developpement, UNESCO.
- Prigogine, I., Stengers, I. (1984). Order out of Chaos: Man Diallogue with Nature, Bantam Books, Inc., p.36.
- Rifkin, J., Howard, T. (1980). Entropy: A New World View, The Viking Press.
- Schumpeter, J. (1934). Theory of Economic Development: An Inquiry Into Profits, Capital, Credit, Interest, and the Business Cycle, Transaction Publishers.
- Schumacher, E. F. (1999). Small Is Beautiful: Economics as if People Mattered, Hartley & Marks.
- Sirkin, H. L., Hemerling J. W., and Bhattacharya, A. K. (2008), Globality – Competing with Everyone from Everywhere for Everything, The Boston Consulting Group, p. 237.
- Thurow, L. C. (1980). The Zero Sum Society, Basic Books.
- United Nations (2015a). Millenium Development Goals and Beyond 2015, la pagina <http://www.un.org/millenniumgoals/bkgd.shtml>, accesată la data de 22.10.2016.
- United Nations (2015b). Resolution adopted by the General Assembly on 25 September 2015, Transforming our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development, Document A/RES/70/1.
- UNDP (2015), Human Development Report 2015. Work for Human Development, p. 3.
- UNDP (2016), Human Development Report 2016. Risk-Proofing the Western Balkans: Empowering People to Prevent Disasters, p. 2.

Vă rugăm să citați acest articol astfel:

Bonciu, F. (2017). Abordări conceptuale privind creșterea și dezvoltarea economică. *Revista de Economie Mondială*, 9(2), pp. 1-18
